

АНТИТЕЗА У СЛОВЕСНО-СМИСЛОВОМУ МАЛЮНКУ ПЕРІОДІВ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Період належить до найдавніших фігур античної риторики і поряд із загальновідомими словесними художніми засобами вважається фігурою високого, піднесеного, урочистого стилю, опоетизованого мовлення. Незважаючи на те, що у загальновідомих класифікаціях фігур (О. О. Селіванової, Є. В. Ключова, В. І. Королькова, Ю. М. Скребньова та ін.) період не зафіксований, проте у працях зі стилістики та риторики йому завжди приділяли особливу увагу як “стилістичній”, “синтаксичній” та “текстовій” фігурі.

Період є настільки місткою синтаксико-стилістичною фігурою, що у ньому відбувається конвергенція тропів і фігур. Стилістичну конвергенцію характеризують як накопичення кількох стилістичних прийомів, що додають експресивності один одному [5].

У періодах стилістичні конвергенції реалізують образні функції усіх інших фігур і тропів: епітетів, порівнянь, метафор, антитез, повторів (анафора, епіфора, хіазм, полісиндетон, асиндетон), градацій, ампліфікацій, а також синтаксичного паралелізму, однорідності частин, антиципації тощо. Вибір стилістичних фігур і принципів їх висування на перший план у періоді залежить від його змістової, структурно-синтаксичної та ритмомелодійної архітектоники і зумовлені специфікою індивідуально-авторського мислення майстра слова.

Антитетичність як принцип світобачення і світосприймання у художніх текстах виявляється через цілу систему антитез, побудованих на зіставленні та протиставленні однорівневих пар слів, структур та частин

тексту – аж до антитези, якою може бути увесь текст.[3, с. 368]. Так, яскравим прикладом періоду, в якому антитеза пронизує увесь текст, є поезія Максима Рильського “Що я ненавиджу і що я люблю”. Вона входить до філософського циклу “Таємниця осіннього листа” і є своєрідним автопортретом великого майстра слова. Тут, у тридцяти рядках, написаних у вигляді двох періодів, сконденсовано світорозуміння, принципи і погляди на творчість, на призначення людини і митця.

Перший період: *Я ненавиджу брехню У всякій одежі, В розкішній та пишній найбільше, Самовдоволену тупість, Хоч би й носила вона В золотих обідках окуляри, Метушливість, хапливість, крикливість, Заздрість і себелюбство, Гучними словами прикриті, Очі, презирливо змружені, Жиром огидним заплілі, Вуха, заткнуті ватою Супроти вітру і горя людського, Зраду й підлоту З очима блудливими, Фарисейство і лицемір'я У личині моральності строгої... // Я ненавиджу! (XX, IV, 344).*

Другий період: *Речі прості і чисті люблю я: // Серце для друзів одкрите, Розум, до інших уважний, Працю, що світ звеселяє, Потиск руки мозолястої, Сині світанки над водами, Шум у лісі зелений і шум золотий, Спів солов'їний і пісню людську, Скромну шипшину і горду троянду, Мужність і вірність, Народ і народи – Я люблю! (XX, IV, 344-345).*

Ці два періоди побудовані на лексико-семантичній симетрії, яка за своєю синтаксичною структурою становить двочленну фігуру: друга частина протиставляється першій у формі контрасту чи антитези. Як зазначає С. Я. Єрмоленко [2, с. 9], у поетичних творах Максима Рильського синтаксис творить музику вірша, хоч, крім синтаксичної організації, тут багато важать і антонімічні пари слів, і антитеза. А контраст – це взагалі дуже характерна ознака поетового стилю. Лексико-семантична симетрія у цих періодах утворюється в системі ключових слів (*ненавиджу – люблю*), які несуть головне смислове навантаження. Семантична опозиційність цих

слів у поезії майстра є відображенням його світогляду. Залежно від семантичних конотацій антоніми можна поділити на дві групи:

- з негативними конотаціями: **я ненавиджу** – *брехню у всякій одежі, В розкішній та тишній найбільше; Самовдоволену тупість, Хоч би й носила вона В золотих обідках окуляри; Метушливість, хапливість, крикливість, Заздрість і себелюбство, Гучними словами прикриті; Очі, презирливо змружені, Жиром огидним запліли; Вуха, заткнуті ватою Супроти вітру і людського горя; Зраду й підлоту з очима блудливими; Фарисейство і лицемір'я У личині моральної строгості;*

- з позитивними конотаціями: **я люблю** – *Серце для друзів одкрите Розум до інших уважний; Працю, що світ звеселяє; Потиск руки мозолясто;ї Сині світанки над водами; Шум у лісі зелений; Спів солов'їний і пісню людську; Скромну шипшину і горду троянду; Мужність і вірність, Народ і народи.*

У цій поезії спостерігаємо наявність контекстуальних антонімів, зумовлених наміром мовця показати суперечливість, опозиційність понять *ненавиджу* – *люблю*, витворити змістовий контраст, щоб заставити замислитися над життєвими проблемами. На думку Л. М. Полюги, відповідні контексти “сприяють виникненню протиставлень, антитез і спричиняють творення граматичної антонімії” [4, с. 13]. Максим Рильський у поезії “Що я ненавиджу і що я люблю”, ніби продовжує традиції грецьких риторів і римських ораторів, які широко і майстерно користувалися *морально-етичними* антитезами. Зразком такої антитези є уривок з промови Цицерона: “Адже на нашій стороні бореться почуття *честі*, на тій – *нахабство*; тут – *сором'язливість*, там – *розпущеність*; тут – *вірність*, там – *обман*; тут – *доблесть*, там – *злочин*;... тут *чесне ім'я*, там – *ганьба*; тут *стриманість*, там – *розбеженість*; словом, *справедливість*, *помірність*, *хорообрість*...; всі доблесті борються з *несправедливістю*, *розбеженістю*, *лінощами*, *безглуздям*, *всілякими пороками*...” [3, с. 367].

Для періоду характерна конвергенція стилістичних фігур. Так, повтор лексем *я ненавиджу, я люблю* лежать в основі анепіфори. Безумовно, автор уміло розміщує компоненти дистантного повтору у “сильні композиційні позиції”, якими є назва поезії та її частини (початок і кінець першого та другого періодів). Отже, анепіфора значно підсилює емоційне напруження періоду і вірша у цілому, а також створює особливий композиційний і ритмічний малюнок. У другому періоді анепіфору вдало доповнює хіазм. Він утворюється лексемами різних граматичних категорій: *Речі прості і чисті люблю я // Я люблю*. Дистантне розміщення антитези і частин хіазму ускладнює їх роль: вони не тільки створюють контрастні образи, але й виступають композиційними засобами, що зв’язують періоди в єдине ціле. Характерною ознакою всіх виражальних засобів поетичного слова є те, що вони функціонують, як правило, не ізольовано, окремо один від одного, а переплітаються, змінюються, взаємно доповнюють один одного.

У періодах Максима Рильського антитеза виявляється й у вмотивованому контрастуванні смислових значень бінарних образів, наприклад: *Дитинства теплота і мудрості старечі, Сивінь минулого і зелень майбуття, Труда нестримний крок, любові ніжні речі, – // Це ти, мій городе, це ти, моє життя!* (XX, III, 133-134). Класичну антонімічну пару *старий* (на позначення людини похилого віку) ↔ *малий* (про недорослу людину з невеликим життєвим досвідом) автор перетворює у бінарну антитезу, у якій одна частина доповнює іншу: *дитинства теплота і мудрості старечі*. Антоніми *минулий* / *минулого* (який передував теперішньому, колишній) ↔ *майбутній* / *майбуття* (який іде після сучасного, наступний, прийдеший) Максим Рильський підсилює відприкметниковими іменниками, які також вступають між собою в антонімічні відношення: *зелень* (зелений) – у цьому періоді виступає як фразеологізм, що означає *молодий* – “який не набув життєвого досвіду; недосвідчений, юний” [ФСУМ, I, 502], а іменник *сивінь* поет виводить із

фразеологізму з *сивини віків (століть)*, що означає “з найдавніших часів, з минулого” [ФСУМ, II, 800].

Антитеза у періодах Максима Рильського реалізується через різні моделі антонімічних відношень між словами – контрарні, комплементарні, векторні: *Як тих гусей шумливі табуни **Напровесні чи пізно восени** Злітаються над ставу тихе лоно І каламутять голубінь затону, І плещуть крилами, і гомонять, // – Так у подвір'ї повози шумлять, З'їжджаючися на веселе свято (XX, II, 72); Не можу **ні в минулому, ні в сучасному** уявити собі кращого перекладача Сервантеса... (XX, XII, 90-91); **Грози й сонячні дні, свіжі весняні ранки і гарячі жнива** – найлютіша поетові, за власним його визначенням, **пора року, благодатні зливи і загрозлива спека** – // *все це, намальоване повними тонами і яскравими фарбами...*(XX, XIV, 194); *Так, як лікар мудру руку Покладе на пульс дитині І в буханні хорих жил Бачить нам усім незримий Поєдинок невловимий Поміж **смертю та життям**, – // Так і ти, поете, слухай **Голоси і лживі, й праві, Темний гріх і світлий сміх**, І клади не як Феміда, А з розкритими очима На спокійні терези (XX, I, 194).**

У мовній тканині періодів фіксуємо і антонімічні поєднання слів на метафоричній основі. В оксюморонах поєднуються логічно-суперечливі, несумісні поняття, що створюють нові яскраві образи. Велика художня виразність досягається шляхом конденсації у побудові оксюморону об'ємного змісту: *Коли глухого генія музики Уже людські не досягали крики, Коли він **чув лиш бунт німих стихій** І з них, у пінній пристрасті своїй, Складав гармонії, щоб сам не чути, – // Настигла смерть (XX, II, 48).* Оксюморони такого типу дають змогу поетові не тільки розкрити всю складність і суперечливість зображуваного явища, але й показати особливість його сприйняття.

Таким чином, антитетичний принцип світосприйняття Максима Рильського у періоді найчастіше представлений у протазисі або в

протазисі, і в аподозисі одночасно. Антитеза допомагає у періоді зіставити певні життєві факти, явища, думки, образи для підсилення враження описуваного, яскравішого відображення дійсності, посилення їх образності і виразності, а оксюморони – повнішого відтворення у періоді складності і суперечливості зображуваних явищ.

1. *Арнольд И. В.* Стилистика. Современный английский язык : [учебник для студ. ин-тов и факульт. иностранных языков] / Ирина Владимировна Арнольд. — М. : Флинта : Наука, 2004. — 384 с.
2. “*Великий гранослов свого народу...*” (До 95-річчя з дня народження М. Т. Рильського) / [С. Я. Єрмоленко, Н. Г. Сидяченко, Л. О. Ставицька, К. І. Бойко] // Мовознавство. — 1990. — № 3. — С. 3—11.
3. *Мацько Л. І.* Стилiстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. — К. : Вища школа, 2003. — 462 с.
4. *Полюга Л. М.* Словник антонімів української мови / Левко Михайлович Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука. — [2-е вид., доп. і випр.]. — К. : Довіра, 1999. — 275 с.
5. *Риффатер М.* Критерии стилистического анализа / М. Риффатер : [пер. с англ. А. М. Фитерман] // Новое в зарубежной лингвистике. — Лингвостилистика. — М. : Прогресс, 1980. — Вып. IX. — С. 69—91.